KAHKAHANIN KÜLTÜR TARİHİ

FELSEFİ VE SOSYOLOJİK BİR MESELE OLARAK
BELLEK VE MİZAH

AZEM SEVİNDİK

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 1977
KÜLTÜR SERİSİ: 1072

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-533-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
Istiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Düzelti: Zeynep Arpacı

Kapak Resmi: M. Yusuf Tokay, Kahkahanın Maskeleri, 29,7x21 cm

Kapak Tasarımı: Damla Acar

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: Çınar Matbaacılık ve Yayın Sanayii Ticaret Ltd Şti
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han Nu: 34 K: 5
Bağcılar-İstanbul
Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika Nu: 45103

İstanbul- 2023

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Azem Sevindik: Sivas/Şarkışla'da doğdu. İlk ve orta öğretimini Gümüştepe Muhtar Yalın İlköğretim Okulunda, lise eğitimini Şarkışla Lisesinde tamamladı. 2010 yılında Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirdi. Yüksek lisansını Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde (2013), doktorasını (2017) Hacettepe Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümünde tamamladı. 2013 yılında Selçuk Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinde okutman olarak akademik hayatına başladı. Doktora eğitimini tamamladıktan sonra 2018 yılında Selçuk Üniversitesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümüne Dr. Öğr. Üyesi olarak atandı. Hâlen aynı bölümde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

Yazarın *Halk Hukuku ve Köy Odaları* (2018), *Uydurma Halk Hikâyeleri: Yeni Bir Anlatı Türü Denemesi* (2018), *Türk Mizah Ekolojisi* (2021) isimli üç bilimsel kitabı, *Geceye Düştü Gölge* (2022) adlı romanı, farklı akademik dergilerde yayımlanmış çalışmaları bulunmakta; yazar, Türk halk bilimi, halk edebiyatı, karşılaştırmalı edebiyat, kültür bilimi, kültürel antropoloji üzerine akademik araştırmalarına devam etmektedir.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR DİZİNİ 11
ÖN SÖZ 13
TEŞEKKÜR 19
GİRİŞ 21
I. NİÇİN, KİME/NEYE, NASIL GÜLÜYORUZ? 29
II. KAHKAHA VE GÜLMENİN ÖZELLİKLERİ 38
III. KAHKAHA VE GÜLMENİN İŞLEVLERİ 52
IV. MİZAH TANIMLANABİLİR Mİ? 61
V. BATI'DA MİZAH KAVRAMININ ANLAMLANDIRILMA SÜRECİ 64
VI. ASİL Mİ BAYAĞI MI?: POZİTİF VE NEGATİF MİZAH 66
VII. BENLİĞİN VE BELLEĞİN BİR YANSIMASI OLARAK MİZAH 69
VIII. MİZAHIN KOŞULLARI VE ETKİ ALANI 81
IX. MİZAH TÜRLERİ ÜZERİNE 88
X. MİZAH KURAMSAL BİR ÇERÇEVEDE AÇIKLANABİLİR Mİ? 103
XI. DİLİN MİZAHİ BİÇİMLERİ 127
XII. YAHUDİ MİZAHI: SÜRGÜNLÜK, AZINLIK VE PARA 137
XIII. ANTİK YUNAN, ROMA, KİLİSENİN NEGATİF BİLEŞENLERİ: HRİSTİYANLIK VE MİZAH 144
XIV. GÜLMEYE POZİTİF AYRIMCILIK: İSLAMİYET VE MİZAH 149
XV. SÖZLÜ KÜLTÜRDEN YAZILI KÜLTÜRE: ANTİK YUNAN'DA MİZAH 155
XVI. KÜLTÜRÜN SAHNEDEKİ GÖRÜNÜMÜ: ROMA MİZAHI 187
XVII. BASKIN OTORİTER GÜÇ OLARAK KİLİSE: ORTA ÇAĞ VE SONRASINDA AVRUPA MİZAHI 192
XVIII. TÜRK MİZAH TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ: ERKEN DÖNEM TÜRK MİZAHI 206
XIX. ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ TÜRK MİZAHI: NASREDDİN HOCA, KELOĞLAN, DELİ DUMRUL 213
XX. OSMANLILAR: İMPARATORLUK DÖNEMİ TÜRK MİZAHI 221
XXI. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK MİZAHI 242
SON SÖZ 265
KAYNAKLAR 267

ÖN SÖZ

"Mizahın olmadığı yerde yaşamak zor;
her şeyin mizah olduğu yerde yaşamak olanaksızdır."
Bertolt Brecht

"Edebiyatın kökleri çok çalışma, gözden geçirme ve ciddi betimlemede değildir. Edebiyat daha çok oyun ve alaycı konuşmadan, esprilerden ve neşeli konuşmalardan doğup gelişmiştir."
Barry Sanders

Gülme ve onun kahkaha gibi çeşitli maskeleri bir çeşit konuşma, insanoğlunun kana kana içmekten bir türlü vazgeçemediği yol üstü çeşmeleridir. Olumsuz nitelemelere muhatap olsa da psikolojik boyutu itibariyle işlevi hayatidir bu ilacın.

Kapsayıcı bir kavram olarak mizah, kültürü oluşturan şeylerin, yaşamsal tasavvurların eğlenceli ve sanatkârane kompozisyonunu sunar. Çoğu gülmece tasarımları ancak yüksek bir sanat ruhuna ve gözlem yeteneğine sahip kişilerin elinden çıkabilir. "Buster Keaton, Marks Kardeşler ve Charlie Chaplin'in hepsi de büyük palyaçolardır; bu sanatçılar Herlequin'den John Cleese'a kadar yüzyıllar boyunca değişik adlarla anılırlar" (Ward 1995: 18). Yine mesela soytarı; hiç de öyle budala falan değildir. "Shakespeare *On İkinci Gece*'de (Twelft Night) şöyle der: *'Bu adam soytarı rolünü oynayacak kadar akıllı; çünkü bu meslekte başarılı olabilmek için bir hayli zeki olmak gerekir.'*" (Ward 1995: 13) Mizahi tasarımların tenkidini ise "insan bilim (antropoloji), ruh bilim (psikoloji), toplum bilim (sosyoloji), halk bilimi (folklor), kültür bilimi, dil bilimi (linguistik), eğitim, fizyoloji, tarih, yazın ve yazınsal eleştiri, felsefe, tıp" (Özünlü 1995: 8) gibi alanlarda araştırmalar yapan bilim insanları gerçekleştirmeye çalışırlar.

Geniş bir perspektifte mizahın ve mevcut mizahi hammaddenin tenkidini yapabilmek, girişilebilecek yegâne çılgınlıklardan biridir.

Herb Cummings'a göre "gülmece estetik, moral, etik, mantık ve düş gücü gibi bazı insancıl değerleri içerir" (Özünlü 1995: 10). Elbette "Bizi neyin güldürdüğü konusunda hepimiz bilirkişi oluruz, uzman kesiliriz, ama çeşitli mizah nesneleri ile bunlara ilişkin açıklamalar arasında beklenti/gerçeklik gerilimi vardır. Mizah teorileri mizahi değildir, açıklanmış bir espri yanlış anlaşılmış bir espridir" (Critchley 2020: 18). Şu hâliyle, evet, ele avuca sığmayan mizahın ilişkili olduğu kavramlarla birlikte kesin olarak teorik bir çerçevesini çizebilmek bir sosyal bilimci için dahi oldukça güç bir kalkışmadır. Mizahın ele alındığı yaklaşımlarda onun kimliğine bile şüpheyle yaklaşılır. Çoğu kez kaçınılması gereken bir karakter hastalığı gibi görülür; bazı yaklaşımlarda neredeyse 'kültürsüzlük'ün bir göstergesidir. "Friedrich Nietzsche'ye göre komedyenin ihtirası en çok 'alt sınıflarda' gözlemlenebilir. Aristoteles komedyanın 'alt sınıf karakterlerinin taklidi' olduğunu düşünür. Romalı Dil Bilimci Donatus komedyanın 'tabandakilerin' işi olduğunu söyler: '*Komedya kulelerde ve yüksek katlarda yaşayanların değil, alçak ve mütevazı yerlerde yaşayanların işidir.*'" (Bevis 2018: 100-101).

> Bdelykleon: Şimdi artık deneyelim bakalım seni; okumuş yazmış aydın kişiler arasında ciddi bir şeyler konuşabilir misin?/ Philokleon: Birçok şeyler; şeyi anlatırım mesela, Lamia'nın teslim olacakken nasıl yellendiğini yahut da Kardopion'un anasıyla konuşurken nasıl… Ha öylesi ortalık malı hikâye olarak şu da var: Bir varmış bir yokmuş, bir fareyle gelincik… Ha bak benim en büyük kahramanlığım şudur: Bir gün Ergasion'un asma sırıklarını aşırdımdı…/ Bdelykleon: Aman ne bayağılık ne ilkellik. Teogenes'in lağımcıya dediği gibi, azarlarken; farelerin, gelinciklerin işi ne kibarlar arasında! [Eşekarıları] (Aristophanes 2017: 57-59)

Friedrich Nietzsche *The Gay Science*'te (Şen Bilim) "*benzetimden aldığımız zevk, bir role ya da maskeye içten içe duyulan ihtirastır*" (Bevis 2018: 101) der. Maskeleri olan mizahın araştırmacılarca ele alınma çabası trajik bir hata, çoğu kez sonu acıyla biten bir serüvenin başlangıcı gibidir. Bu anlamda mizaha sadece edebî değil, felsefi açıdan da yaklaşılmalıdır. "Mizahın malzemesi eğlendirici, felsefesi ve kuramları ise ciddidir" (Eker 2014: 5). William Davis'in ifadesiyle "*insanları beş saniye güldüren on dakika düşündüren*" ve, ne tuhaf ki, çoğu kez ciddi bir eylem olmadığı düşünülen mizahı araştırmak bi-

GİRİŞ

"İster soytarı, ister palyaço, ister şaklaban isterse avanak olsun, 'eğlendiren' kimsenin reddi, sanatın karşılaşacağı en korkunç ironilerden biri sayılabilir."
Northrop Frye

Kahkaha ya da daha kapsayıcı bir kavram olarak *mizah*; kültürel bir aktivite mi, üstünlüğün bir göstergesi mi, ekonomi/eğlence sektörlerinin ayartıcı bir unsuru mu, akıp giden zamanı dengeleyen bir iletişim yöntemi mi, insan psikolojisine ayar veren Tanrısal bir hediye mi, insani bir yetenek ya da insanlığın üstüne sinmiş bir lanet midir? Nedir karanlık zamanlardan beri insanlığın kafasını karıştıran ve bir türlü dizginlenemeyen bu gizemli eylem!

Johan Huizinga *Homo Ludens*'te bebeklerin doğduktan sonraki süreçte ilk olarak oynamaya başlayıp ancak daha sonra kültürü edindiğini düşünerek "*Oyun kültürden daha eskidir* (2013: 16)," demiştir. Barry Sanders ise "*Başlangıçta gülme vardı* (2001: 17)," der. Bu anlamda mizah da kültürü bizatihi oluşturan/yaratan/güncelleyen bir unsur, kültürden daha önce edinilen içgüdüsel bir eylem veya tabii bir refleks midir? Ve yine kültür ortamları hangi ölçüde mizaha şekil verir, etki ve kaynaklık eder?

Bilindiği üzere elektronik aygıtların yaygınlaşması yepyeni bir kültür ortamını başlattı. Büyük bir değişimin/dönüşümün habercisi olan bu ortamla birlikte Anadolu'nun hemen her hanesinde insan zihninin/hafızasının yeni mağaraları radyo, televizyon ve bilgisayarlar kendisine başköşede yer edindi, el işi dantellerle özenle giydirildi, süslendi. "Ata/baba hukuk"lu Türk toplumunda, bilginin saklayıcısı ve hafızanın temsilcisi "büyük teker(ler)" (yaşlılar, ebeveynler) artık "küçük teker(ler)"in (elektronik aygıtları anlayan ve kontrol eden yeni jenerasyon) arkasından/peşinden gitmeye başlı-

yordu; tıpkı kırsalda öküz ve atların yerini alan traktörlerin tekerleklerinde olduğu gibi. Aktarılagelmiş kültürel yasalar, edinilmiş sözlü bilgiler, eylemler, anlatılar, gelenekler, tasarımlar, uygulamalar, eğlenme biçimleri ve mizah kültürü, yeni iletişim aygıtlarıyla beraber bu süreçte tekrardan yorumlandı ve güncellendi. Diğer yandan da sözlü (ya da *"birincil sözlü kültür ortamı"*) ve elektronik (ya da *"ikincil sözlü kültür ortamı"*) kültür ortamları arasındaki benzerlikler ve farklılıklar bilim insanlarınca üniversite laboratuvarlarında çözümlenmeye çalışılıyordu:

> Walter J. Ong *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi*'nde "sözlü kültür ortamı" ve "elektronik kültür ortamı" (ya da "ikincil sözlü kültür ortamı") arasındaki ilişkiyi bir karşılaştırma üzerinden şu şekilde özetlemiştir: "Her iki ortam da ses ve görüntüye dayalıdır ve gösteri niteliğini bünyesinde barındırır [*benzerlikler*]. Sözlü kültür ortamında konuşmacı, dinleyicileriyle doğrudan ilişkiyle doğal bir grup bilinci oluşturur; ikincil sözlü kültür ortamında ise aktör milyonlarca ama hiç görmediği bir izleyici kitlesine hitap etmektedir. Elektronik ortam, sanal olarak oluşturulmuş ve sürekli genişleyen bir grup bilinci yaratır. Sözlü kültür ortamında katılımcılar doğaldır; ancak ikincil sözlü kültür ortamında önceden planlanmış ve kurgulanmış bir alan vardır [*farklılıklar*]" (Ong 2010).

Elektronik ortamdaki unsurların sözlü bağlamda, sözlü bağlamdaki unsurların elektronik ortam da mizahileştiği bu yeni ortam içinde doğan/yetişen "elektronik erkil nesil" çok büyük bir ihtimalle Amerikan kovboy filmlerini izlemiştir. O filmler annesinin dizinin dibinde oturan ve hayatlarıyla ilgili kararlarını da bu şekilde alan "ana kuzusu" erkeklerden ziyade, yabanda gezen başına buyruk delikanlılar, kurallara umursamayan haydutlar, kasabasını korumaya çalışan kanun adamları/kahraman şerifler ve diğer sıradan insanlarla ilgili kurgusal, abartılı ve ciddi hikâyelerdir. Fakat nasıl oluyordu da, büyük bir hayranlıkla bu filmleri izleyen büyülenmiş kitleler/gruplar bu yapımların karakterlerini, repliklerini ve konuşmalarını zamanla kültürel bellekte (ya da sözlü bağlamda) ters yüz ederek komikleştiriyordu!?

> "Tamam çocuklar, bırakın silahlarınızı, oyun bitti; dışarı çıkın! Pekâlâ, siz de millet, sakinleşin ve işinize dönün; bu soytarılar yakında gidecek!" // "Neden kasabama geliyorsun ve bu iyi insanları rahatsız ediyorsun dostum?" // "Rahat

olun bayım. Kasabamda sorun istemiyorum!" [Django Unchained (2012) -Zincirsiz- filminden] // "Konuştuğun kişi Ben Wade çiftçi; sözlerine dikkat etsen iyi olur!" [*Three Ten To Yuma* (2007) -3:10 *Yuma Treni*- filminden]

Yabanın mizah dilinin gizeminin çözülmesi, dili ve kültürünün de öğrenildiği anlamına gelir. Ulusal mizah kültürü, öteki imgesini oluşturan din, dil, yemek, halk hukuku, gelenek, ritüel, şenlik, festival, oyun ve eğlence kültürü, kıyafet, mahalle/ev tasarımları kadar ayırt edicidir. Belki de yabanın kültürel kodlarına tüm bu unsurların keşfiyle perde aralanabilir. Ötekine güçlü alanlar açan mizahın tabiatında bireyi, icracısını ve bağlamı alt edebilecek çok ciddi silahlar vardır. İnsanlar şaklaban özne ve gülünen obje statüsüne inmekten çok korkarlar. Mizah; inançları, türleri, eylemleri, grupları ve gelenekleri kendi gücüyle ya yüceltir ya da yıkar geçer. İlkel insanların dinî ve hukuki anayasası olan mitolojik kabullerin zamanla "uydurma" statüsüne indirgenmesi, yaratılan mizahi imgelerin yok etme gücü sayesinde olmuştur. Antik Yunan komedyaları ve modern karikatürlerde de bu sarsıcı etki hissedilir. Tragedyalarda tanrıların gücü yüceltilirken çoğu komedyada söz konusu tanrılar açık açık eleştirilmiş, alaya alınmıştır. Bizans mozaik sanatında da bu yıkıcı tavır görülmektedir.

Antalya'da, tarihi MÖ 3. yy.'a kadar dayanan Antiocheia Ad Gragum kentinde yakın dönemlerde gerçekleştirilen kazılarda keşfedilen, "Latrinas" adı verilen ve Geç Roma döneminde işlendiği tahmin edilen tuvaletlerin zeminindeki mozaiklerde, ki bu tuvaletler hamamların içerisindeydi, açıkça dinî ve güncel olaylarla dalga geçen karikatürlere rastlandı. Bu mozaikler, atalarının inançlarını İznik Konsili'yle resmî olarak terk ettiğini ilan ederek Hristiyanlığı "seçmek zorunda kalan" ve dolayısıyla tek tanrılı bir dini benimsemiş Geç Roma'ya; yani erken dönem Bizanslılarına aitti. Mozaiklerdeki bazı tasvirlerde açıkça Antik Çağ'ın bazı mitolojik figürleri karikatürize ediliyordu. Bu olağanüstü keşifteki iki sahneyi Nebraska Üniversitesinden Arkeolog Prof. Dr. Michael Hoff şu şekilde anlatıyordu:

Çalışmamızda iki sahne ele geçirdik. Sahnelerden bir tanesi mitolojideki Ganymedes'in Zeus tarafından kaçırılmasıyla ilgili. Ganymedes yakışıklı ve güzel bir çocuk. Zeus da kartal kılığına girerek onu Olympos'taki sarayına kendilerine

I. NİÇİN, KİME/NEYE, NASIL GÜLÜYORUZ?

"Kalabalıkların gülüşü deliliğin şenliğidir."
Victor Hugo

Çoğu durumda "iyi bir soru sormak", Ludwig Wittgenstein'ın dikkat çektiği üzere ister *gerçek* ister *sahte* isterse sadece bir dil örneği olarak *dil bilgisel bir soru* türü olsun fark etmez,[1] zaten öğrenilmesi pek de arzulanmayan cevabı duymaktan daha keyifli ve eğlencelidir. O hâlde kahkahanın tabiatı üzerine gerçekleştirilen bu "pek ciddi" çalışmayı daha eğlenceli hâle getirmek için amacın mutlak/kesin cevapları bulmak veya duymak olmadığı şu sorularla başlayalım:

Gülmek insani midir?[2] Neden, ne zaman, hangi durumlara, kime/neye güleriz? Ya da Max Frisch'in sorduğu gibi "Hangisi daha gülünçtür: A- üçüncü bir kişiye gülmek mi; B- kendine gülmek mi? C- başkalarını kendine güldürtmek mi?" (Critchley 2020: 81). Are-

---

1 Soru(n)lar ve yanıtlar ya da çözümlemeler meselesi üzerine ayr. bilgi için bkz: Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barışcan, 2010, İstanbul: Metis Yayınları; Terry Eagleton, *Hayatın Anlamı*, çev. Kutlu Tunca, 2017, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

2 Asırlarca yankılanacak basit ama etkili bir tespit olarak Aristoteles *Hayvanların Parçaları Üzerine*'de "insanoğlu dışında hiçbir hayvan (canlı) gülmeyi beceremez," demiştir. Ancak hiçbir espri ya da şaka yapma yetisi bulunmayan hayvanlar insanları güldürebilirler; bu hayvanlar ister benzetmeceler üzerinden Aisopos veya La Fontaine masallarında, erotik hayvan fıkralarında ya da George Orwell'ın *Hayvan Çiftliği* romanında olduğu gibi insani bir karaktere büründürülsün, ister Sfenks gibi yol kesen mitik bir yaratık şeklinde tasarlansın, isterse kendi hâlinde öylece ortalıkta dolanan kabadayı bir Horoz, dişil tavırlara sahip bir kedi, doymak bilmez bir şekilde planlı, sürekli ve hem de malın iyisini seçerek bal hırsızlığı yapıp tıkınan iri göbekli bir ayı olsun. Yine şenlik, festival, karnaval, düğün ve eğlence programlarında *profan* (gündelik) ve *ritüelistik* (inançla ilgili) oyun tasarımlarında hayvan taklidi yapan insanlara da gülünür.

nalarda seyirciler ölümüne mücadele eden gladyatörleri izlemekten neden keyif alırlar?[3] "Başkalarının zor durumda kalması niye diğerlerini keyiflendirir?" (Eker 2014: XV). Baskı altında ve hata anında gülünmesinin sebebi nedir? Niçin en ciddi hitaplarda dahi sunum/konuşma arasına birkaç espri sıkıştırılma ihtiyacı hissedilir? Çok güzel bir haber alınca sevinçten ağlayan insan neden hiç beklemediği kötü bir durum karşısında "şok" bir gülümseyişle tepki verir? Ortak şeylere gül(ebil)me becerisi grupların imajı açısından bir uyum, güven, bağlılık ve süreklilik göstergesi midir? Kendi kendine gülenler niçin deli yaftası yemekten kurtulamazlar? Çiftler neden şakalarla birbirlerini sürekli "yapay veya doğal" olarak güldürmeye çalışırlar? Gülme negatif bir eylem midir? Gülme bulaşıcı mıdır? Gülmenin bir ekolojisi var mıdır?

Gülmeyi anlayabilmek için tarih sahnesinde yer alan birçok düşünür bu tür soruların cevaplarını bulmaya çalışmış, insanoğluna has bir davranış biçimi olduğu anlaşılan, insani hazları tetikleyerek mutluluğa sebep olan, insanların doğumundan ölümüne kadar terk edemedikleri, toplumsal bağlamda çeşitli pozitif ve negatif anlamlarıyla değerlendirilen gülme eylemini çözümleyebilme çabasına girişmiştir. Bu araştırma ve çözümleme merakını Antik Yunan filozoflarının günümüze ulaşan yazılı metinlerinde ve Eski Mısır papirüslerinde somut olarak görmek mümkündür. MÖ 3. yy.'da simya konusunda yazılmış bir papirüsteki bilgiye göre Mısırlılar, *dünyanın Tanrı'nın attığı bir kahkahayla oluştuğu*na inanmaktaydı (Elden ve Bakır 2010: 212): *"Tanrı güldüğünde dünyaya hükmedecek yedi Tanrı dünyaya geldi … Kahkahaya boğulduğunda ışık oldu … İkinci kez kahkahaya boğulduğunda sular oluştu; yedinci kahkahasında ruh doğdu"* (Sanders 2001: 17).

Mizahi olan ya da olmayan çok çeşitli durumlarda ortaya çıkan bir eylem olarak gülme, John Morreall'e göre tanımlanabilmesi oldukça

[3] Gülin Öğüt Eker, *İnsan Kültür Mizah*, XV, 2014, Ankara: Grafiker Yayınları: "Antik Yunan'da 'işkence evleri'nde kölelere yapılan eziyetleri seyretmekten mi, Roma İmparatorluğu'nda arenalardaki gladyatörlerin rakibini öldürmesi için çılgın tezahürat yapmaktan mı yoksa Orta Çağ Avrupası'nda insanların boyunlarına yağlı iplerin geçirilmesini izlemekten mi keyif alırdın? Kararını ver, hangisini tercih ederdin? Bu denli vahşi eğlencelerin tarihin arka sayfalarında kaldığını mı sanıyorsun? 21. yy.'ın insanı, yüzyıllar öncesiyle aynı temalara gülmeyi ve aynı temalardan keyif almayı sürdürüyor."

II. KAHKAHA VE GÜLMENİN ÖZELLİKLERİ

"Kahkaha atarken hissettiğimiz şeyler
hem fiziksel hem de zihinseldir."
Max Beerbohm

Gülme, stratejik bir kur yapma biçimidir. "Ses yüksekliği, tonu, perdesi, temposu, gücü, ritmi, tınısı ve süresi" (Eagleton 2019: 14) vardır. Sosyokültürel bir altyapıdan beslenir, vücutta çeşitli fizyolojik tepkimeler meydana getirip rahatlama sağlar, algı, karakter ve dünya görüşünden hareketle kişiler/gruplar arasında değişkenlikler gösterir. Şu hâliyle gülme hem psikolojik hem de sosyokültürel arka planı olan insana özgü mesajlar, göstergeler ve tavırlardır. Gülmenin değişkenliğini tetikleyen ve tekdüzeliği alt üst eden unsurları söz konusudur. Bu özelliğiyle gülme, coşku ve şiddetini zamana, eğime, mevsime ve şartlara göre değiştirip akmaya devam eden bir ırmak gibidir. Vardır ve somuttur; ancak değişkendir. Renginin, değerinin ve tadının algılanışı bireyler, gruplar ve toplumlar nezdinde farklıdır. Bu anlamda herhangi bir halk grubunun mizah kültürü (ya da şakaları) bir başka gruba anlamsız veya saçma gelebilir.

> Şakalarda ve sosyal oyunlarda, ciddiye alınmaması gereken utanç verici durumlar bilerek yaratılır. Korkunç teşhirler içeren fanteziler yaratılır. Meydana gelmiş, neredeyse meydana gelmiş ya da meydana gelmiş ama takdire şayan şekilde idare edilmiş aksamaların detaylarının anlatıldığı anekdotlar -ister gerçek, ister abartılı, ister hayal ürünü olsun- sık sık tekrarlanır. Güldüren, endişelere karşı deşarj sağlayan veya kişileri iddialarında alçakgönüllü ve yansıttıkları beklentilerinde mantıklı olmaya yönlendiren dersler olarak kullanılan oyunlardan, eğlencelerden, ibret verici öykülerden bol bol bulunmayan bir grup yok gibidir (Goffman 2014: 27).

Gülme eylemi eleştirmenin, alay etmenin ve bir durum karşısında hükümlendirilmiş pozitif/negatif iç tepkimelerin sembolüdür. "Gıdıklayarak gülmek, hırıltıyla gülmek, bıyık altından gülmek, çığlık çığlığa gülmek, böğürerek gülmek, bağıra çağıra gülmek, alay ederek gülmek, nefesi kesilerek gülmek, yaygarayla gülmek, anırır gibi gülmek, havlar gibi gülmek, kıs kıs gülmek, kişner gibi gülmek, kükreyerek gülmek, uluyarak gülmek, tıslayarak gülmek, burnundan pıskırarak gülmek, arsız arsız gülmek, cırlak cırlak gülmek, ışıldayarak gülmek, yılışarak gülmek, küçümseyerek gülmek, gıcık vererek gülmek, yapmacık gülmek" (Eagleton 2019: 13-14) gibi pek çok çeşitlenmeleri olan bu eylem, bazen bir ayıp olur ve gizlenmeye çalışılır, bazen de bir mesajı iletmek amacıyla açıkça ve kasıtlı bir tavırla çırılçıplak sergilenir. Bu hâliyle "Gülme ve kahkaha kimi zaman gerçek saldırının yerini alabilir" (Eker 2014: 137). Baudelaire "*Kahkaha insanın ısırma şeklidir*" (Bevis 2018: 121), der. Açık bir mesajı olan gülmeye zamanla toplumsal bağlamında keskin anlamlar yüklemiş, böylece gülme, diş gösterme gibi, savunma ya da saldırı aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Beraber hareket etmeyi bir alışkanlık hâline getirmiş bazı hayvan topluluklarında da bu durum fark edilir. Örneğin "Dişlerini gülümseyiş gibi gösteren çıplak maymunlar aslında bir tehdit oluşturuyor olabilir" (Eagleton 2019: 18). Bu yönüyle gülme eleştiriye, alay etmeye, takdir etmeye veya iç tepkimelerini açıkça göstermeye bağlı olarak insan suretinde maskelenir; *gülümseme*, *tebessüm*, *kikirdeme*, *sırıtma*, *kahkaha* biçimleriyle özel mesajları bünyesinde barındırır, kimi zaman diğer bazı duyu organlarını da açıkça tahrik eder. Özellikle kahkahalar bilinçli bir insani tavrın ürünleridir. "Dört günlükken kendi anadilini diğerlerinden ayırt edebilen, altı aylıkken bütün fonemleri (sesbirim) birbirinden ayırabilen, onuncu aydan itibaren kendi anadillerini dışındaki dillere karşı yavaş yavaş duyarsız hâle gelen" (Demir ve Yılmaz 2005) birer "fonolojik dâhiler" olarak "bebekler, neredeyse doğumdan itibaren gülümserler; fakat kahkaha ancak üçüncü ve dördüncü aylarda başlar, belki de sebebi kahkahanın akla bağlı olmaya ihtiyaç duymasıdır" (Eagleton 2019: 17).

Gülümseme, tebessüm ve sırıtma görsel; kikirdeme ve kahkaha işitseldir. Bu bir çeşit sınıflandırma sayılabilir. Her insan bir çeşit gülme yetisine sahiptir ancak "gülme çeşitleri" aristokrasiye, ava-

III. KAHKAHA VE GÜLMENİN İŞLEVLERİ

"Düşünürken suçüstü yakalanan bedenler, bir paradoks olmakla birlikte, aynı zamanda komedyanın başlıca sahnesidir."
Matthew Bevis

Gülme eylemi, bünyesinde barındırdığı çok özel işlevleri itibariyle özellikle psikoloji, felsefe, sosyoloji ve folklor araştırmalarının ilgisi dâhilindedir.

Genel olarak sosyokültürel bağlamda bir işlevin anlaşılabilmesi için "Folklor onu kullananların hangi ihtiyaçlarına cevap veriyor? Folklor onu taşıyanlara ne anlam ifade eder ve onlar açısından ne iş görür, neye hizmet eder?" şeklindeki soruların cevaplarının bulunması gerekir. Folklorun toplumsal kurumun işleyişine yönelik görevlerinin ne olduğu veya folklorun söz konusu uyum ve ayarlamaları azaltan karşı işlev durumunda mı olduğu gibi meselelerin de araştırılması gerekir. Böylece folklorun toplumsal yapı içerisinde kolaylıkla tanımlanabilen uyum ve ayarlamaların çıplak gözle görünüp gözlenebilen *açık işlevler*inin veya ilk bakışta hemen açıkça gözlemlenemeyen ve fark edilemeyen, başka bir deyişle esas maksatları doğrudan belli olmayan *gizli işlevler*inin olduğu anlaşılır (Çobanoğlu 2005: 26). Örneğin, kadınların bir araya geldiği hamamların yıkanma, temizlenme vb. hamam kültürünün açık işlevleri; eğlenme, dedikodu yapma, düzgün fiziğe sahip gelin adayı kızların beğenilmesi gizli/kapalı işlevleridir. Aynı şekilde kadınların eve ulaşan suyun içmek için kalitesiz olduğu bahanesiyle belirli saatlerde çeşmelerden eve su taşıması çeşme başı toplanmalarının açık işlevi; dedikodu yapmak, köydeki, kasabadaki ya da mahalledeki güncel haberleri öğrenmek, bilgi edinmek kapalı işlevleri olmalıdır. Bu anlamda şaka, espri, gülmece, gülme gibi unsurların da sosyokültürel bağ-

lam içinde birtakım açık ve gizli işlevlerinin olduğu; folklorun bir unsuru olan mizahın da diğer unsurlar ile ilişki içerisinde sosyokültürel yapının işleyişine açık veya gizli katkı sağladığı görülmektedir. Bu anlamda *eğlenme, hoş vakit geçirme, eleştirme* gülmenin/mizahın "açık"; *kültürel kodların aktarımı, protesto, gerilim azaltma ve pozitif/negatif imaj yaratımı* "kapalı/gizli" işlevleridir.

Mizahın açık işlevlerinden olan keyif verme ve eğlendirme işlevi hem mizahi unsurların icrasını gerçekleştiren hem de deneyimleyenler tarafından bilinen ve ayrıca mizahın en cazip unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Parti yapma, piknik organizasyonları gerçekleştirme, sağdıç geceleri düzenleme, kadın ve erkek ev toplantıları gerçekleştirme, kına gecesi toplanmaları vb. birçok organizasyonun temelinde mizah, dolayısıyla keyiflenme ve eğlenme isteğinin yattığı söylenebilir. Eğlenceyi açığa çıkaran etken bir unsur olarak mizah salgın ve hastalıklar, işgaller, siyasi baskılar, ekonomik sıkıntılar, mekanikleşen yaşam gibi zor zamanlarda sığınılan dingin bir limandır. Şu hâliyle mizah eğlencenin vazgeçilmez bir enstrümanıdır. Erol Güngör mizahla ilişkili çeşitli kültürel organizasyon/aktivite biçimlerini kapsayan eğlencelerin önemini şöyle açıklamaktadır: *"Eğlence, gerçek hayattaki engellemelere, hayal kırıklıklarına karşı bir çeşit sığınak sağlamaktadır. Bizi sıkan, bizim insiyaklarımızın tatminini engelleyen bir dünyaya karşı kendi arzularımıza uyan bir dünya kurmamızı ve orada sadece bize haz veren şeylerin bulunmasını sağlamaktadır"* (Güngör 1981).

13. yy.'da Doğu'dan yayılarak İtalya'ya ulaşan veba salgınında bazıları, ölçülü bir yaşam sürerek, her türlü aşırılıktan kaçınarak böylesi bir musibete büyük oranda karşı konulabileceğini düşünüyor, kendi topluluklarını oluşturup diğer insanlardan ayrı yaşıyor ve içinde tek bir hastanın bile bulunmadığı, daha rahat edebilecekleri evlerde toplanıp inzivaya çekiliyorlardı; burada, her türlü israftan kaçınarak lezzetli yiyecekleri, seçkin şarapları azar azar tüketerek, birbirleri dışında kimseyle konuşmadan, dışarıdan gelebilecek hastalık ya da ölüm haberlerini duymak bile istemeden, çalıp söyleyerek, ellerinden geldiğince eğlenceler türeterek günlerini geçiriyorlardı. Tam tersini düşünenler, bol bol içmenin, keyif sürmenin, etrafta güle oynaya, şarkılar söyleye söyleye dolaşmanın, mümkün mertebe her türlü hazzın tadını çıkarmanın, olan bitene gülmenin, şakalaşmanın bu korkunç musibete kesin çare olacağını savunuyor, bütün bunları sözde bırakmayıp ellerinden geldiğince hayata da geçiriyorlardı. Gece gündüz

> demeden, meyhane meyhane geziyorlar, hesapsızca, izansızca içiyorlar, bir evde hoşlarına gidecek, keyiflerini yerine getirecek bir şeylerin kokusunu aldılar mı orayı kendilerine mesken belliyorlardı. Bu konuda pek sıkıntı çekmiyorlardı; çünkü herkes sanki yarına çıkmayacakmış gibi gerek canlarını gerekse mallarını gözden çıkarmıştı… Vebanın şiddeti artınca ardından içli içli ağlayanı, acı acı gözyaşı çekeni olanlar çok azalmıştı; dahası, bunların yerini büyük oranda kahkahalar, şakalaşmalar, toplu cümbüşler almıştı (Giovanni Boccaccio 2021: 14).

Barry Sanders ilkel köklerine de atıf yaparak gülmenin işlevlerini şu şekilde tasvir etmiştir: *"Elbette, yüksek sesli bir kahkaha dünya yüzeyinde duyulmuş ilk el ateşti. Yürekten bir gülüş, deyim yerindeyse, boraların hızına erişebilir, saçma savları yıkabilir ve yolu üzerinde durma budalalığını gösteren sağlam hasımlarını devirebilir. Gülme elbette vahşi bir çehre edinebilir. Bir kahkahanın ne kadar kibirli olabileceğini bir getirin aklınıza. Tek söz söylemeden, bir kahkaha en büyük zorbanın tehditlerine gedik açabilir ya da en can sıkıcı kimseleri yola getirebilir"* (2001: 32-33).

Mizahın bir diğer açık işlevi ise eleştiri ve hoşgörü işlevidir. İnsana has durumlar (cimrilik, patavatsızlık, hoppalık, laubalilik, dengesizlik, terbiyesizlik, anlayışsızlık, cahillik vb.) mizahın eleştiri yönünün kıskacı altındadır. Toplumsal düzenin sağlanması, yüce olarak kabul edilen ortak değerlerin korunması ve uyumsuz eylemlerin düzene sokulması bağlamında mizahın eleştiri yönünün "hoşgörü" kavramının da yumuşatıcı etkisiyle birlikte kullanıldığı görünmektedir.

Sanders *"Tanrılar gülmeyi doğal savunma hattımız olarak bile düşünmüş olabilirler: Hastalığa karşı, can sıkıntısına karşı, en önemlisi ruhun sömürgeleştirilmesine karşı"* (2001: 32). der. Bir gerçek var ki mizah sosyal düzenin aksak yönleriyle sıkı bir mücadele içerisindedir. Hem sosyal aksaklıkları, mevcut düzeni hem de bireysel ve grupsal tutumları eleştiren mizah dergilerinin taraflı tarafsız olarak protest ve eleştirel tavırları mizahın bu duruşunun, yani protesto işlevlerinin kanıtıdır. Türk kültür ekolojisinin ve hinterlandının açığa çıkardığı Nasreddin Hoca ve onun hukuki ve siyasi fıkralarının mizahın protesto ve tahrip yönüyle olan bağı açıkça görülmektedir. Hoca'nın fıkraları, aynı zamanda, güç ve kontrol mekanizmasını bazı yönleriyle ayarsız, dengesiz ve bilinçsizce elinde tutanlara karşı bir duruş sergiler. Rus Yazar Gogol farklı bir yaklaşımla, mizahın insanların kendi benliği üzerinde gerçekleştirebileceği protesto işlevini şu şe-

IV. MİZAH TANIMLANABİLİR Mİ?

"Mizahı tanımlamaya çalışanın kendisi de
mizahın tanımlarından biridir."
Saul Steinberg

Arapçadan Türkçeye geçen, *mezh* kökünden türemiş, "şaka, mizah, espri" anlamlarında bir isim olan *mizâh* kelimesi Ferid Develioğlu'nun sözlüğünde "müzah" (1997: 790) şeklinde verilmiştir. Bu Arapça kelime Türk Dil Kurumu sözlüğünde "gülmece" olarak tanımlanır. Arapçada *fûkahe*, *hezl*, *du'abe*, *nukte*, *turfe* ve *latîfe* kelimeleri bizdeki "mizah" kavramına karşılık gelecek anlamları içerir (Doğan 2004b: 192). Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Arap ve Fars edebiyatı temelli gelişen Divân şiirinde de benzer kavramların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Agâh Sırrı Levend bu anlamda şu tespitleri yapmıştır: "Eski edebiyatımızda latife, hezl, müzah, mütâyebe, mülâtafa, hecl, ta'riz, tehzil, şathıyyat terimleri yer alır (bu sonuncusu tasavvuf terimlerindendir). Bunlardan latifeyi şaka, 'hezl ile müzah'ı gülmece ve alay, 'mütâyebe ve mülâtafa'yı şakalaşma, 'hecv'i yergi, 'ta'riz'i sataşma ve taşlama, 'tehzil'i alaya alma, gülünç hâle getirme, 'şathıyyat'ı da saçma sözler ile karşılayabiliriz. Yine eskiden kullanılan 'zem, şetm, kadh' gibi kelimeler de vardır ki bunlardan zem, yerme ve kınama, ötekiler de sövme ile karşılanabilir" (Levend 1988).

İnsanî bir eylem olarak milletlerin geçmişten bugüne kendi tarihleri içerisinde her türlü olumlu ve olumsuz koşullar altında bir şekilde var olan mizah hem pozitif hem de negatif konuları ve durumları kendi açısından bir şekilde lehine çevirmesini bilen bir yapıdadır. *Mizahın bu pozitif ve negatif koşul bilmez yapısı, çeşitlenen amacı, ele avuca sığmaz biçimleri* onun tanımlanmasını zor hâle getirir. Karikatürist Saul Steinberg *"Mizahı tanımlamaya çalışanın kendisi de*

mizahın tanımlarından biridir (akt. Bevis 2018: 12)," der. Bu sebepten araştırmacıyı mizahın bir nesnesi hâline getiren bu insani eylemin kelime anlamının bir şekilde orasından burasından tutup tanımlaması kolay gibi görünse de mizahın bağlamsal organizasyonlardaki çok çeşitli yönünün bütüncül bir yaklaşımla tanımlanabilmesi bir hayli zordur.

Ekonomiden sanata, eğlenceden siyasete kadar hayatın çok çeşitli alanlarında karşımıza çıkan mizah hem farklı toplumsal bağlamların birer üyesi olan insanlar tarafından hem de mizahı bilimsel olarak ele alıp değerlendirme yoluna giden bilim adamlarınca farklı bir şekilde yorumlanmaktadır. Bu yüzden mizah üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda elde edilen veriler ışığında bazı genellemelere dayalı tespitler yapılabildiği görülmektedir.

Mizahın değişken yapısı onun anlamlandırılmasının güçleşmesine ve mizah üzerine yapılan kesin hükümlerin genel geçer hükümlere dönüşmesine neden olabilmektedir. Ancak yine de mizahın bazı belirgin tonlarının olduğunu söylemek gerekir. Mizahın bu belirgin renk tonlarının yakalanabilmesi, onun varlık belirtileri gösterdiği bazı alanlarda, yani onu üreten, tüketen ve anlamlandıran insan ve gruplar üzerinden araştırılmasıyla mümkün olabilecektir. Nihayetinde mizah *bir ekolojik anlamlanma*dır.

Mizah, pek çok kültürel kavramla ilişki içerisindedir (kültür, mekân, durum, psikoloji vb.) ve hayat içerisinde yaşayan bazı canlı eylemlerin bizzat temsilidir. Kimi araştırmacılarca bir tanıma sıkıştırılmaması ve hapsedilmemesi gereken çok yönlü bir kültürel eylem olarak görülür. Bergson'a göre mizah *canlı bir organizma*dır. Croce mizahın psikolojik yönünü vurgulayarak ve ayrıca onun değişkenliğinden yola çıkarak *kesin olarak tanımlanamayacağı*nı savunur. Fakat mizahı kesin olarak tanımlama yoluna gitmeyen bilim insanları olduğu gibi mizahı belli başlı özelliklerinden yola çıkarak tanımlayan bilim insanları da yok değildir. Mizahı Fenoglio, toplum içerisinde ortam yaratan, ortak belleğe dayanarak savunma mekanizması işlevi gören bir durum; Mindess, aklın bir sınırı olarak akılsızlıkla yaşamı algılama; Fry, bir oyun olarak tanımlamıştır (Goldstein ve McGhee 1972: 3). Yine mizahı Dölek, olumsuz, uyumsuz ve çelişkiler içinde olanı ön plana çıkartarak yeren bir sanat; Taner, ciddi bir görünüm altında söylenen saçma, komik, muzip ve acı alay

içeren sözler; Selçuk, zekânın ürünü olarak tanımlar (Özcan 2002: 15-17). Nebi Özdemir ise mizahı bilgelik yolunda bireyi olgunlaştıran temel araçlardan biri olarak görür (2010: 32). Nihayetinde mizah eylemi, kimi bilim insanlarınca acımasız, saldırgan, amaçsız, aşağılık, seviyesiz, nefret ve şiddet göstergesi, ahenksiz, şeytani, bencil, zulüm kavramlarıyla değerlendirilip tanımlanarak *olumsuz*; kimi bilim insanlarınca da hoşgörülülük, iyilik, mutluluk, hatta aşk ile ilişkilendirilen mizah, bireyin psikolojik toplumun sosyal ilişkilerini düzenleyici yönleri olduğu vurgusu yapılarak *olumlu* bir eylem olarak kabul edilmiştir.

V. BATI'DA MİZAH KAVRAMININ ANLAMLANDIRILMA SÜRECİ

"Tragedya kader; komedya ise talihtendir."
Susan Langer

Latinceden İngilizceye geçen ve daha sonra da İngilizceden Kıta Avrupası'na aktarılan "humour" kelimesinin o dönemde de adı tam olarak konulamayan (anlamı oturtulamayan) bir yapısı vardır (Escarpit 2016: 7-15). "Eski Yunan'da Empedokles'in felsefesinin esintileriyle hareket kazanan 'dünyanın' dört ögesi (su, hava, toprak, ateş), insan bedenindeki dört suyuğun (kan, lenf, sarı safra, kara safra) temelini oluşturur; bunlar da dokuların ve organların yapı taşlarıdır" (Boudan 2006: 45).

Tıp bilimi Antik Yunan'da, MÖ 5-6. yy.'da tamamını Hipokrat'ın yazıp yazmadığı şüpheli olan ve yaklaşık otuz kitaptan oluşan "Hippokrates Külliyatı"nın üstüne kurulmuş ve düzenlenmiştir. Antik Yunan kültüründen etkilenen Avrupa'da "humour" kavramının tıp bilimine dayanan bir tarihçesi olduğu görülmektedir. Hipokrat'ın insan huylarının temelini, safra ile ateş (sıcak), kara safra ile toprak (soğuk), kan ile hava (kuru) ve sümük ile su (ıslak) olarak insan bedenindeki dört değişik ögeye bağladığı ve insan huylarını da hangisi baskınsa ona eğilimli olarak açıkladığı teorisi Galenos tarafından MS 2. yy.'da bir adım daha ileri götürülmüştü. Galenos bütün sayrılıkların nedeninin olağan dışı biçimde öne çıkan bünyedeki suyuklarda olduğu iddiasındaydı. Orta Çağ hekimleri tarafından da sorgulanmadan kabul edilen Galenosçu anlayış, 16. yy.'da hiç de beklenmeyen bir tepki görmüştü. Bâle'deki (İsviçre) tıp kürsüsünü 1526 yılında ele geçirip yönetmeye başlayan Paracelse, Galenos'un yapıtlarını (başka şeylerle de beraber) insanların gözü önünde ateşe verdi ve eski, tekdüze anlayışa karşı çıktığını alenen açıkladı. Bu

tavır, devamında karşılık bulan ve pek çok tartışmayı da beraberinde getiren bir hareket oldu. Rabelais ve Jean Farnel'ın Paracelse'nin fikirlerini geliştirdikleri yaklaşımlarının ardından Robert Fluid, Kepler, Gassendi ve Hobbes'in içinde olduğu yeni "humour" tartışmasının fitili ateşlendi (Escarpit 2016: 17-19).

Felsefi sorular, şeyleri anlamlandırmaya çalışan ve tartışmaya açan şiirsel yapısını kaybetmiş bilmecemsi yapılar gibidir. Çoğu zaman mizaha ve kavramlarına yönelik gerçekleştirilen sorular bu türden bir yapıya sahiptir. *Fluit* ya da *wit*, *humeur* ya da *espirit* kavramlarının ne olduğu; yaratılan mizah ve insan mizacındaki mizah arasındaki farklar; mizahçının etken mi yoksa edilgen mi olduğu sorusunun cevabı; yazılı mizah ile sözlü mizah arasındaki farklılıklar; ciddi bir eylem olan mizah veya bayağı bir eylem olan mizah arasındaki farklılıkların neler olduğu, öteden beri Avrupa'daki "humour" tartışmalarının temel meseleleriydi. Araştırmacılar arasında yapılan farklı değerlendirmeler ve görüşler, aslında mizaha da popülerlik kazandırmaktaydı. Bu anlamda kimi araştırmacılar (Dryden, Shadwell, Congreve vd.) mizahı sıra dışılık, ruhun yan çizen bir uzantısı olarak görüyordu. Bazı araştırmacılar (Fallstaff, Hanry Home vd.) sakin ve ciddi bir kafa isteyen eylem olarak tanımlıyor, güldürmek için gülmeninse ancak kötü oyuncunun işi olduğunu iddia ediyor ve gerçek mizahın kendisini sert ve ciddi göstererek insanları eğlendirip güldürebilen gerçek yazarların işi olduğu şeklinde bazı ayrımlar yapıyorlardı. Tartışmalar ve görüşler bunlarla da sınırlı değildi. Ben Jonson'a göre mizah, insanın bizzat kendisiydi. Edison, "*insanda bir mizah vardır*" demekteydi. Home, yazınsal mizah (in writing) ve yaşanan mizah (in character) arasında bir ayrım yaptıktan sonra insanı "mizah yapan bir canlı" olarak tanımlamıştı. Addison'un mizahla ilgili kavramların soyağacını hikâyeleştirdiği metne göre "mizah: Nükte + başka bir şey" idi ve bu bakımdan nükte her anlamda mizahın babasıydı (Escarpit 2016: 45-54).

VI. ASİL Mİ BAYAĞI MI? POZİTİF VE NEGATİF MİZAH

"Belirsiz konular üzerinden ortaya atılmış her düşünsel iddiada komedya mikrobundan biraz vardır."

George Meredith

Romanyalı Çizer Albert Poch'un şu cümlesi dikkat çekicidir: "*Mizah bizi rahatsız edenleri rahatsız eder*" (İnal 2000: 17). Çoğu zaman gülmeyle eş tutulan mizah, tarihsel süreci itibariyle olumlu (pozitif) ve olumsuz (negatif) kendisine pek çok anlamın yüklendiği bir eylemdir. Bu anlamda mizah hem şeytani hem de meleksi bir tutumdur. Bu çeşitli anlam yüklemeleri kuramsal bakış açılarına da yansımıştır. Pek çok bazı bilim insanı (Cicero, Quintilien, Spinoza, Rabelais, Voltaire, Schopenhauer, Kant, Bain vd.) gülmeyi insana özgü (*mantık* ve *düşünme* gibi) bir şey olarak görmüş ve olumlu duygusal coşkuların mimiksel ve vokal ifadesi ya da tetikçisi olarak mutluluk ve hazla ilişkilendirmiştir. Genel anlamda Latinler gülmeyi etkili bir sosyal silah olarak tanımlama eğilimindedir. Bazı Rönesans hümanistleriyse gülmenin sağlıkla olan olumlu ilişkisini vurgulamış ve gülmenin terapi özelliğinin olduğunu ileri sürmüştür (Smajda 2014: 38). Bu anlamda öyle görülüyor ki Eski Yunan'da olumsuz, sıradan ve bayağı bir eylem olarak görülen mizahın, özellikle Rönesans aydınlanmacıları ile birlikte bireysel ve toplumsal anlamda bazı olumlu özellikleri fark edilmeye başlanır. Araştırmacılarca bilimsel araştırmalarda *pozitif ve negatif mizah* şeklinde ele alınan bu yaklaşımlar, mizaha karşı hem yeni bakış açılarının ortaya çıkmasına hem de mizahın çok yönlülüğünün fark edilmeye başlanmasına ön ayak olmuştur.

1682 yılından itibaren pozitif anlamda ilk kez İngiltere'de kullanılmaya başlanan mizah (Bremmer ve Roodenburg 1997: 1) özellik-

le Orta Çağ kilise anlayışında olumsuz manalarla dolu bir kavram olarak görünüyordu. Lord Shaftesbury'nin "Sensus Communis: An Essay on the Freedom of Wit and Humor" (Ortak Sağduyu: Nükte ve Mizahın Özgürlüğü Üzerine Bir Makale) (1907) çalışmasında, Concise Oxford Dictionary'deki mizahla ilişkilendirilen "şaka, komik" anlamına ve "nüktenin mizahtan daha çok zekâ gerektirdiği, mizahın ise nükteden daha sempatik olarak değerlendirildiği" şeklindeki mizahın modern kullanımına çok yakın biçimde çerçevelenmiştir (Eker 2014: 60). Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra ise bilimin, teknolojinin ve sosyolojik kavramlara karşı bakış açılarının da değişmesi neticesinde mizahın bir takım pozitif yönleri görülmeye başlanmış ve bu yolda bilimsel tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Mizah özgürlük, aşk, nezaket, gelişme, duygu vb. daha pek çok pozitif kavram ile ilişkili bir eylem olarak düşünülmüş ve araştırılmıştır. Kimi psikologlara göre mizah olumlu bir eğlence duygusu (duygulanım), bir şeyin komik olduğu kanaati (biliş) ve bir kahkaha eğilimi (davranış) içeren tepkidir (Bilgin 2017: 10). Grotjahn kahkahayı "özgürlük"le ilişkilendirerek ona olumlu mana yükler ve gülmenin özgürlük sağladığını, özgürlüğün de gülmeyi tetiklediğini düşünür. Sidis gülmeyi "aşk" kavramıyla ilişkilendirerek insanların nefret duygularını yok ettikten sonra gülmeye başladığını düşünür. Leacock, mizah ile "insani nezaket" arasında bir bağlantı kurar. Shelley, gülmenin olmadığı bir durumda insanın gelişip değişemeyeceğini savunacak kadar ileriye gider (Eker 2014: 65). Çok yakın tarihlerde olumlanan bir kavram olarak mizahın olumsuz yönlerini vurgulayan ve mizahı olumsuz kavramlarla (bencillik, pervasızlık, zalimlik, müstehcenlik, şeytanlık, budalalık, kötülük, zihinsel rahatsızlık, hoppalık, kendini/haddini bilmezlik ve tembellik) açıklamaya çalışan düşünürler de yok değildir. Bunlar mizahın bayağı, faydasız ve seviyesiz olduğunu iddia etmiş; bu eylemleri gerçekleştirenleri eleştirmişlerdir. Aristo, Cicero ve Hobbes mizahın temelinde hor görme, başkalarının talihsizliklerini vurgulama ve müstehcenlik olduğunu savunurlar. Kimi bilim insanları (Dryden, Rousseau, Hartley, Dunlap, Rapp gibi) mizahı insanoğlunun kötü sayılan ve sergilememesi gereken eylemlerin ve davranışların bir açığa vurumu olarak görmüşlerdir. Kallen mizahın lütufları olsa da acılarının da olduğunu ve sırf bu sebeple ona katlanılabileceğini dü-

şünür. Gregory mizahı zihinsel rahatsızlığı olanların sergilemekten kaçınmadıkları bitmek tükenmek bilmeyen eğlenceleri; Mayerson modern dönemlerin çöküşünün ana ve etkili sebeplerinden biri olarak görür (Eker 2014: 64). Faydalı olduğu düşünülen mizah eylemi kimi bilim insanlarınca ruhu ve bedeni kilitleyen ölümcül zehir gibidir. Bazı efsanelere kulak verilirse "Çin, Afrika, Sibirya ve diğer yerlerde çok sayıda ölümcül gülme krizi salgınları meydana gelmiş, iddia edildiğine göre, binlerce insan bile ölmüştür" (Eagleton 2019: 17-18).

> Alfred North Whitehead şöyle bir öykü anlatır: "Afrika'ya gitmiş olan dostlarımızdan bazıları savaş süresince Afrikalı zencilerin bir şey için nasıl dereye indiklerini ve kükrer gibi gülerek nasıl geriye döndüklerini anlatırlardı. Neden gülmüşlerdi? Neden mi, çünkü bir timsah aniden sudan fırlayıp dostlarından birini kapmıştı." (Morreall 1993: 23)

Saklananı görüp sobeleyen ebe mi yoksa ebeyi alt ederek sobeleyen saklanan mı daha talihlidir? Mizahın tabiatını açıklamak bu sorunun cevabını bulmak kadar zordur. "Mizahın çift yönlülüğü ve zıtlıkları onu değerlendirmede ve anlamlandırmada bilim insanlarına sıkıntılar çıkarsa da mizahı ilgi çekici ve gizemli kılan yanı onun bu paradoksudur" (Eker 2014: 66). Öyle ki bakıp güldüğümüz nesneleri (şeyleri) kıskanır; ancak bir yandan da bizlere bambaşka hayat biçimlerini hatırlattıkları için onlara ihtiyaç duyarız (Bevis 2018: 115). Zıtlıkların bir ara formu olan başkalaşmalar ancak mizahla ilgi çekici olur ve insanoğlu mizahla bu başkalaşmaları eğlenceli bir ritüel hâline getirir. Israrla sıyrılan yorganın altından, komik bir objeye dönüşmüş insanın bizzat kendisi çıkar. Şimşek gibi çakan bir kahkahayla perdenin arkasına gizlenen zıtlıkların kısa bir an görünür kılınması, boşalan perdenin arkasına gülen insanın kendisini yerleştirmesidir aynı zamanda. Matthew Bevis "*Güleriz gülmesine ama güldüğümüz bir hikâye aslında gerçekten de bizim kendi hikâyemizdir*" (2018: 78) der. Özetle; sıradanlıktan sanatsal bir objeye dönüşümün tepkimesi olan bu eylem o kadar karmaşıktır ki, kurban ve faile boş bir dua çarkının etrafında dans edip durduklarını bile fark ettirmez.

VII. BENLİĞİN VE BELLEĞİN BİR YANSIMASI OLARAK MİZAH

"Bütün komedya karakterleri aslında birer tiptir,
zaten tipe benzeyen her şeyde bir komedya vardır."
Henry Bergson

Perde arkasında insan yaşamını yöneten asıl unsur benliktir (Sanders 2013: 9). İnsanlarsa hayat felsefelerini ve benliklerini ifade etmede mizahı bir araç olarak kullanırlar. Bu ifade tarzı bireyin kendisini ve toplumu yorumlayış biçiminin somut göstergesi olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda mizah "benlik" kavramıyla sıkı sıkıya ilişkili yapısıyla benliğin bir ifadesidir. "Kişinin kendisini nasıl algıladığı, başkaları tarafından nasıl algılandığı (Botton 2005: 8)' ile ilgili olan benlik ise ego, statü, kişilik-kendilik kavramlarının oluşturduğu bileşenin tamamıdır. Mizahi açıdan bir 'kurban olma' yolunda 'ego,' (kati surette) kaybetme lüksüne sahip değildir; her zaman başarılı olmak zorundadır, çünkü başarısızlık ya da hata yapmak, rakibe eleştirme fırsatı tanımak anlamına gelir" (Eker 2014: 74).

> Kişinin kendini ifade etme derecesi (dolayısıyla da izlenim bırakma kabiliyeti) özü birbirinden çok farklı iki tür işaretleme faaliyeti içerir: "*Verdiği izlenim*" ve "*yaydığı izlenim.*" İlki sözlü simgeleri ve veya onların yerlerine geçen şeyleri içerir; kişi bunları yalnızca, kendisinin ve başkalarının bu simgelere yükledikleri anlamları iletmek için kullanır. Dar anlamlı iletişimdir bu. İkincisi ise gözlemcilerin fail hakkında bulgu sağlayabileceği beklentisiyle değerlendirilen çok çeşitli anlamları içerir. Kişi bu iki tür iletişim aracılığıyla bilerek yanlış bilgi verebilir. Bu yollardan ilki aldatma, ikincisi ise rol yapma içerir (Goffman 2014: 16).

Ego, duyguları ve düşünceleri hep kazanma ve elde etme dürtüsüyle yönlendiren ve bireyleri kontrol eden bir kavram olarak karşımı-

za çıkar. Egonun doğruları kesindir ve eleştiri kabul etmez. "Statü" kavramıysa Latince *statum* "ayakta durma" kelimesinden gelir ve kişinin toplum içerisindeki konumunu, değerini ifade eder (Eker 2014: 74). Statü sahibi birey kendisini değer edinmiş bir birey olarak saygı duyulan, itibar gören, mutluluk hazzını tadan bir insan olarak görür. Bu yüzden hayatı boyunca çok çeşitli biçimlerde statü elde etmenin peşine düşer. Elde ettiği statüyü kaybetmeyi ise insan benliği reddeder. Bu sebepten güç ve statü kaybetmemeyi insanoğlu kendisi için vazgeçilemez bir şart olarak kabul eder. Toplumsal bağlamda mizahın nesnesi veya objesi olmak birey için statü kaybına uğramak anlamına gelebilir. Bu birey için bir açıdan değersizleşmek, *kendi anlamı*ndan uzaklaşmaktır. Fakat ters bir bakış açısıyla fotoğrafa bakılacak olunursa kimi durumlarda gülen kişinin de risk altında olduğu görülür. Simon Critchley'in tespit ettiği üzere "Kendine gülmek ve başkalarına gülmek arasında bir ayrım… Doğru mizah hiçbir zaman belirli bir kurban seçip yaralamaz hatta her zaman kendisiyle dalga geçer. Kahkahanın nesnesi, kahkaha atan öznenin kendisidir" (Critchley 2020: 30).

Barry Sanders, yüksek sesle gülmenin kişinin kendine güvensizliğinin göstergesi olduğunu iddia eder, her zaman kibir içeren 'onur kırıcı gülme'nin 'iradeler çatışması'ndan kaynaklandığını belirtir: "En yüksek sesle gülenler küçük insanlardır, güven duygusundan yoksun olanlardır. Ego ne kadar küçükse, beklenmedik utkuya kapılıvermek o kadar kolay olur. Bir başka deyişle, küçük ego, çok güçlü bir alay kahkahası patlatır" (akt. Eker 2014: 74).

İngilizcede "kendi" anlamına gelen benlik (*self*) sözcüğü başlangıçta bir işteşlik (*kendine dönüklük*) içermiyor -"*ben*"i işaret etmiyor- bir kişi ya da cismin varlığını vurgulamakta kullanılmaktaydı. Bu sözcüğün raslantısal bir biçimde ortaya çıktığına inanmak zordur; bu kavramın temelinde okuryazarlık vardır. İngiltere'de artan okuryazarlık *self* sözcüğüne bağımsız bir yaşam alanı ortaya çıkarmıştır. 1300 yılında *self*, "my own self" ("*kendi kendim*"), "your dear self" ("*kendi kendiniz*") ya da "our two selves" ("*ikimiz kendimiz*") deyişlerinde kullanılan bir ad hâline geldiğinde, okuryazarlık zaten kilisenin sınırlarını aşarak toplumun farklı katmanlarında yaygınlaşmıştı. Bu sözcük öylesine dehşet verici bir güç kazanmıştı ki, bir yüzyıl içinde insanla-

VIII. MİZAHIN KOŞULLARI VE ETKİ ALANI

"Tanrıların eğlenceleri tragedyalarda sahnede yankılanan trajik sözler, kuliste alaycı tanrısal gülüşün yankısıdır sanki"
Andre Bonnard

İnsanlar anlamlı içeriklere sahip mizahi imgeleri yaratırken tabiatı, insanları, hayvanları ve nesneleri bozar; hatta tekdüze ve sıradan akışa sahip zamanı altüst eder. Bununla birlikte mizah, onun için gerekli bazı özel şartlarda ortaya çıkabilen bir eylemdir. Ancak sürekli zamana, kişilere ve mekâna bağlı olarak değişkenlik gösteren koşullar, kendi içerisinde yeni koşullar ortaya çıkaran bir yapıya sahiptir. Bu sürekli değişkenlik ve birbirine benzemezlik, bir gösterimin aynı şekilde tekrarlanamayacağını garanti eder. Bu durum mizahi icralar için de böyledir.

Mizahi koşullar katılımcıların ve icracının beklentileri ve tercihleri açısından olumlu ya da olumsuz şartlar olarak kategorize edilebilir. Sigmund Freud bu koşulları altı maddeyle açıklama yoluna gitmiştir: "(a) *Mizah üretmenin en ideal koşulu insanın gülmeye en eğilimli olduğu neşeli ruh hâlidir*; (b) *Benzer biçimlerde arzu edilmiş etki, mizahın kendi beklentisi aracılığıyla, mizah zevkine uyum göstermekle belirir*; (c) *Kişinin o anda gülme eylemi dışında herhangi bir zihinsel faaliyeti mizahın ortaya çıkmasını engelleyen (tercih edilmeyen) bir durumdur*; (d) *Eğer dikkat, mizahın nasıl ortaya çıkacağı üzerindeki karşılaştırmaya odaklanırsa, mizah zevkinin ortaya çıkma fırsatı da kaybolur*; (e) *Bir başka duygunun ortaya çıktığı ortamda mizahın oluşumu büyük ölçüde engellenmiş olur*; (f) *Mizah zevkinin üretimi, ona eşlik edip zevk veren herhangi bir durum tarafından cesaretlendirilmelidir*" (Raskin 1985: 12-14). Freud'un en ideal koşul olarak sunduğu birinci maddede, insanın gülmeye eğilimli olması durumu söz konusudur. Bu durum *gülmeye şartlanma* şeklin-

de ifade edilebilir. İnsanlar gülmeye şartlandıkları anda negatif koşullanmalarını bir kenara bırakmış ve gülme ateşinin alevlenmesi için ufak bir kıvılcımın beklentisi içerisine girmişlerdir demektir. Fakat gülmeye şartlanmanın da kendi içerisinde koşulları vardır. Bu koşullar gülmeye şartlananlar açısından psikolojik ve bireysel koşullardır. Freud mizahi koşul olarak ileri sürdüğü ikinci maddede ortak toplumsal kodlarla mizahi bağlamı oluşturan katılımcı ve icra arasındaki bağlantıyı; üçüncü maddede icra sırasında konsantrasyonu engelleyici faktörlerin gülmenin ortaya çıkışına olumsuz yönde etki edeceğini vurgular. Bu anlamda icra sırasında zamansız sorular ve müdahaleler, çalan telefonlar, dikkat dağıtıcı tepkiler ya da rahatsız edici kötü bir koku doğal gülme koşullarını negatif yönde etkileyebilir. Dördüncü madde, mizaha katılımın doğal koşullara bırakılması ve komikliğin nedenlerine yoğunlaşılmaması gerekliliği; beşinci madde benlikte meydana gelen ani duygu değişimlerine vurgu yapar. Altıncı maddede değinilen meseleyse ikinci bir keyifli şartın teşvik edici rolü olduğu vurgusudur. Burada icraların bağlama uygun mekânlarda, uygun kişilerce, belki de olumlu bir duyumun ardından, teşvik edici yiyecek ve içeceklerle yapılmasının koşullara olumlu bir etki edebileceği düşüncesi vardır.

İcracı ve katılımcıların onadığı olumlu koşullar ile birlikte icracılar, katılımcılar ve dolayısıyla icra, elverişli atmosferin de etkisiyle mizahi bir yolculuğa çıkarlar. Mizahi koşulların olumsuz olarak kabul edildiği bir durumda ise gerekli etkileşim ve ortam oluşturulamaz. Mizahi karakter taşıyan icra bu durumda bir şekilde sergilense de gerçek gücünü gösteremez. Böyle durumlarda *mizahi icranın geçiştirilmesi* durumu karşımıza çıkar. Bu durum mizahın koşulları, dolayısıyla bağlam ile alakalıdır.

Mizah zamana karşı ustaca yönetilmesi gereken, olumlu ve olumsuz koşullara farklı tepkiler veren bir eylemdir. Mizahın olumlu koşullarının oluşması hem "zamanlama" hem de "yetenek" kavramıyla ilişkili olan bir durumdur. Zamanlama derken anlaşılması gereken, akış hâlinde olan gerçek zaman, icracıların ve katılımcının zamana karşı tavırlarıdır. İcracının yeteneği ise, mizahın koşullarının oluşturulmaya değer olup olmamasının belirlenmemesine yardımcı olur. Ayrıca gerekli koşullar sağlandıktan sonra *yetenek*, koşulların gidişatını belirleyen çok önemli bir faktör olarak karşımıza

IX. MİZAH TÜRLERİ ÜZERİNE

"Bir şakanın doğru açıklaması komik olmamakla kalmaz;
doğru bir açıklama gibi de gelmez kulağa."
Max Eastman

Mizahın roman, hikâye, şiir vb. bir edebî tür mü yoksa anlatım biçimi veya üslûp tarzı mı olduğu hâlâ tartışılan bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Jorge Luis Borges "Mizah galiba sözlü edebiyatın ürünüdür; sohbetin yazıya dökülmeyen o anlık havası vardır onda. Belki de komedyanın kendisini sahne oyunlarıyla anlatmaya bu kadar sık yeltenişi de bundandır" (Bevis 2018: 47) der.

Mizah Türkçe Sözlük'te ikinci anlamı olarak gerçeğin anlamını ortaya koyan bir edebî tür olarak tanımlanmıştır. Kenan Akyüz *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*'nde dönemlere bağlı olarak incelediği şiir, roman-hikâye, tenkit gibi türlerin yanında mizah ve hicvi de özel başlıklar hâlinde incelemiştir. Bu yaklaşım Akyüz'ün mizahı bir edebî tür olarak tasnif etme çabasında olduğunu göstermektedir (Usta 2004: 19). Fakat tam tersi bir duruş sergileyenler de yok değildir; hatta belki de daha fazladır. Rıfat Ilgaz tekniği olmadığını düşündüğü ve insanın tabiatından geldiğini belirttiği mizahı bir yazın türü olarak görmez. Mehmet Narlı'ya göre mizah bir tür değil; deneme, şiir, roman, masal, hikâye gibi edebî türlerin içerisinde kendisine yer edinebilmiş bir unsurdur. Ali Nar için mizah bir üslup biçimidir. "Edebiyatın hangi dalları varsa, o dalların gülmecesi de vardır," diyen Muzaffer İzgü de mizahı bir edebî tür olarak görmez (Bayrak 1987). Kimi çalışmalar ise kafa karışıklıklarını daha da artırır niteliktedir. Esengül Eşigül *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı Üzerine Değerlendirmeli Bir Bibliografya Çalışması* adlı tezinde nükte, hiciv, acı şaka, tahkir, ironi, istihza ve alayı "mizah çeşitleri"; fıkra,

mizahi şiir, karikatür, kukla, komedi ve mizahi hikâyeyi "mizah türleri" şeklinde kategorize etmiştir.

Edebî türlerin estetik hazzı gerçekleştiren eğlenceli unsuru olan mizah ve onun türlerine ne yazık ki gereken önem verilmemiştir. Platoncu ve Aristotelesçi bir tavrın kalıtsal bir biçimi olarak görülebilecek bu yaklaşım, genetik bir hastalık gibi bazı önemli sanatkârların edebî kodlarına nüfus etmiş ve nedense mizah çoğu zaman bayağı ve sıradan bir eylem/tavır; edebî yaratmaların hastalıklı/kusurlu biçimleri olarak görülmüştür. Bu anlamsız yaklaşımı benimsemiş gibi görünen Ahmet Hamdi Tanpınar *Edebiyat Üzerine Makaleler*inde şöyle demiştir: "*Mizah meslek olmamak şartıyla güzeldir. Onu her şeyin yerine koyduğunuz zaman, kâinat bir sırıtmadan ibaret kalır. Komiği bir yerde durdurmasını bilmek lazımdır*" (1992: 68). Ancak "her ne hikmetse" mizahla ilgili kavramlar, yaratmalar ve türler, edebî sahada araştırıla araştırıla bitirilemeyen meselelerdendir. Çünkü mizah türleri, edebî tavrın estetik yönlerini açığa çıkaran ve onları yavan lezzetler olmaktan kurtaran biçimlerdendir. Sürekli karıştırılarak birbirlerinin yerine kullanılan nükte, hiciv, ironi, komedi, şaka, espri, halt ve gülmece, mizahın üretim çeşitliliğini ve zenginliğini kanıtlayan türleridir. Bu türler, anlamsal ayrıntıları ya da hedefleri ve uygulanma yöntemleri itibariyle birbirlerinden ayrılırlar. Mizah türleri arasındaki bazı önemli farklar onların saldırgan, yumuşak veya sert tutumları üzerinden açığa çıkar. Bu anlamda kimi araştırmacılar hiciv, satir, alay ve ironiyi diğer türlerden daha saldırgan bulur. Bu bağlamda uygulanışı ve amaçları dâhilinde komedi, espri, şaka ve gülmecenin diğer türlere göre daha yumuşak türler olduğu söylenebilir.

Mizahı ve mizah türlerini *motif ve amaç, alan, metot ve araç, dinleyici tipi* farklılıkları üzerinden vurgulayan/ayrıştıran Fowler bu düşüncelerini bir çizelge şeklinde vermiştir (Türkmen 1999: 1639; Turan 2008: 3).

X. MİZAH KURAMSAL BİR ÇERÇEVEDE AÇIKLANABİLİR Mİ?

"Kuramlar bir biçim seti değil;
sürekli devam eden bir düşünce projesidir."
Jonathan Culler

Roma Hatiplik Kurulu'nda MS I. yy.'da, kendi zamanlarına değin pek çok düşünür tarafından denenmiş olmasına karşın gülmenin tam anlamıyla ne demek olduğunun çözümlenememesinden yakınılmıştır (Morreall 2003: 3). Fakat Antik Yunan'dan beri gülmenin ne olduğuna dair sarf edilmiş çabalar büsbütün sonuçsuz ve anlamsız bir düzlemde ilerlememiştir. *Mizahın neden var olduğu, gülmenin hangi yollarla ortaya çıktığı* ya da *tüm mizah eylemlerinin asil mi yoksa bayağı mı olduğu* gibi sualler üzerinden mizahı sorgulamaya çalışan Eski Yunan filozoflarının açtığı yolu takip eden bilim insanları, mizah çalışmalarını kültür ortamlarına bağlı olarak ortaya çıkmış farklı problemlere cevaplar bulabilme amacıyla yakın dönemlerden itibaren yoğunlaştırmışlardır. Çalışmalarında geçmişteki bilgi birikimini kullanarak mizahın biyolojik, algısal, karmaşık, üstünlük, baskı ve rahatlama yönünü irdelemeye ve anlamaya çalışan araştırmacılar mizahın kavramlarını yeniden ele almışlar, yeni kavramlar üretmişler ve bunların çözümlenmesine yönelik sistematik kuramlar öne sürmüşlerdir.

Nükte'nin adam edilmiş küstahlıklar olduğunu düşünen Aristo gülmeyi "alay"ın bir biçimi olarak görür ve bu konuda Platon'la hemfikirdir. Bununla birlikte Aristo negatif bir eylem olarak gördüğü gülme için "sinirli olmanın farklı bir biçimi" anlayışına sahiptir. Bu anlamda Aristo, aşırı gülmeyi ya da daha doğru bir ifadeyle gülmenin hemen her biçimini negatif olarak gören Orta Çağ kilisesinin referansı konumundadır (Golden 1992: 381).

Gülme Teorileri (2016) çalışmasında Rıdvan Şentürk, Antik Yunan'dan günümüze gülme teorilerine üstünlük, çatışma, uyumsuzluk ve rahatlama kavramları üzerinden yaklaşıldığını belirtmiş; politika ve dil bilimi açısından yapılan incelemeleri araştırma alanı dışında tutarak gülme teorilerini *felsefi*, *psikolojik* ve *sosyolojik* açıdan ele almış ve değerlendirmiştir. Şentürk felsefi mizahi yaklaşımları Platon'un (MÖ 427-347) *Politeia* (*Devlet*) kitabı, Aristotales'in (MÖ 384-322) *Poetika* kitabı, Thomas Hobbes'in (1589-1679) "Ruhun Rahatsızlıkları ve Heyecanları" adlı yazısı, İmmanuel Kant'ın (1724-1804) *Kritik der Urteilskraft* (*Hüküm Gücünün Eleştirisi*) kitabı, Friedrich Schiller'in (1759-1805) *Über Naive und Santimentalische Dichtung* (*Naif ve Duygusal Şiir Üzerine*) çalışması, Jean Paul (1763-1825) ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (1770-1831) düşünceleri, Joseph Schilling'in (1775-1854) *Philosophie der Kunst* (*Sanat Felsefesi*) kitabı, Karl Wilhelm Ferdinand Solger'in (1780-1819) *Vorlesungen über Asthetik* (*Estetik Dersleri*) çalışması, Arthur Schopenhauer'in (1788-1860) *Die Welt als Wille und Vorstellung* (*İrade ve Tasavvur Olarak Dünya*) kitabının "Zur Theorie des Lacherlichen" (Gülünç Olanın Teorisi Hakkında) adlı makalesi, Friedrich Theodor Vischer'in (1807-1887) *Über das Erhabene und Komische* (*Yüce ve Komik Üzerine*) çalışması, Soren Kierkegaard'ın (1813-1855) "Begrebet Angest" (Kaygı Kavramı) ve *Enten-Eller* (*Ya-Ya da*) çalışmaları, Charles Baudelaire'in (1821-1867) *Gülmenin Özü* kitabı, Karl Überhorst'un (1847-1904) *Das Komische* (*Komik*) kitabı, Kuno Fischer'in (1824-1907) *Geschichte der Neueren Philosophie* (*Yeni Felsefe Tarihi*) kitabı üzerinden; psikolojik mizahi yaklaşımları Theodor Lipps'in (1851-1914) *Komik und Humor* (*Komik ve Mizah*) ve *Grundlegung der Asthetik* (*Estetiğin Temelleri*) çalışmaları ve Sigmund Freud'un (1856-1939) *Der Witz und Seine Beziehung zum Unbewussten* (*Şaka ve Bilinçdışı ile İlişkisi*) başlıklı kitabı üzerinden; sosyolojik mizahi yaklaşımları Homer'in *İlias* (*İlyada*) destanı ve *Odyssee* (*Odysseia*) destanının 8., 20. ve 21. şiirleri, Quintus Horatius Flaccus'un (MÖ 65-8) *Ars Poetika* (*Şiir Sanatı*) eseri, Martin Opitz'in (1597-1639) *Buch von der Deutschen Poeterey* (*Alman Şiir Sanatı Hakkında*) kitabı, Nicolas Boileau-Despreaux'un (1636-1711) *L'Art Poetique* (*Şiir Sanatı*) kitabı, Francis Hutcheson'un (1694-1747) "Thougts on Laughter" (Gülme Üzerine Düşünceler) ve "A Short Introduction to Moral Philosophy" (Ahlak felsefesine